

ІСТОРІЯ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

УДК 355.01(477+470) «2022»

БЕНЧУК В. О.

<https://orcid.org/0000-0003-4920-4955>

ТРОФИМОВИЧ В. В.

<https://orcid.org/0000-0003-0083-0437>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.42.2024.59-84>

ОБОРОНА МАРІУПОЛЯ (24 ЛЮТОГО – 20 ТРАВНЯ 2022 р.)

Оборона Маріуполя 24 лютого – 20 травня 2022 р. є однією з найтрагічніших сторінок російсько-української війни. У повному оточенні опинилися понад 450 тисяч цивільного населення та Сили оборони України. Жителі міста були позбавлені базових потреб – їжі, води, тепла та безпечних умов життя, у результаті чого загинула невстановлена кількість жертв (за деякими підрахунками, щонайменше 20 тисяч осіб). Маріупольський гарнізон, проявивши мужність і героїзм, змушений був здатися у полон. У статті відображені бої за Маріуполь із аналізом загального розвитку подій, врахуванням військових, суспільних і міжнародних чинників. Таким чином авторам вдалося з'ясувати, що місто не було готове до оборони, її підготовка тривала вже в умовах боїв за нього. Ключовими подіями, що вплинули на його оточення, стали безперешкодний прохід російських військ зі сторони Криму, а також прорив лінії фронту на Волноваському напрямку. Захисники міста розділили його на чотири сектори оборони, роблячи все можливе для стримування ворога. Але останній мав колосальну перевагу в живій силі, озброєнні та військової техніки й тому поступово звужував кільце оборони. При захопленні міста агресори знищували його методично, квадрат за квадратом, піддаючи артилерійському та ракетно-бомбовому ударам цивільні об'єкти і мирне населення. Такі методи захоплення призвели до проведення аналогій із сирійським містом Алеппо, яке росіяни так само знищили. Маріуполь перетворився на місто-привид, населення якого зазнало справжніх жахів. А для Сил оборони України бої за Маріуполь стали символом звитяги, витримки та вірності своїй Батьківщині.

Ключові слова: Маріуполь, оборона, російські війська, цивільне населення, захисники, «Азов», гуманітарна катастрофа.

Постановка проблеми. Бої за Маріуполь є важливою подією російсько-української війни. Його оборона скувала значні сили ворога та дала можливість зірвати його стратегічний план – «Київ за 3 дні» – ціною значних жертв як серед Сил оборони України, так і цивільного населення. Протягом 86 днів захисники, перебуваючи у надскладних умовах, проявили витримку, відвагу та жертвовність, попри усвідомлення своєї приреченості. Маріупольці,

Бенчук Віталій Олександрович, доктор філософії, вчитель історії Комунального ліцею «Маріупольський ліцей м. Києва», м. Київ.

Трофимович Володимир Васильович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії ім. проф. М.П. Ковальського Національного університету «Острозька академія», м. Острог.

© Бенчук В. О., Трофимович В. В., 2024.

перебуваючи в оточенні, помирили від голоду, спраги, обстрілів. Саме тут агресор здійснив кричущі воєнні злочини – бомбардування міської дитячої лікарні № 3 та пологового будинку № 2, що знаходилися поруч, Донецького академічного обласного драматичного театру, де в укритті переховувалися понад тисячу жителів. Нинішню війну інколи оцінюють як геноцид проти українського народу, де маріупольці стали його найбільшою жертвою. Тому бої за місто потребують розкриття та переосмислення з історичної ретроспективи задля збереження історичної пам'яті.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Бої за місто мають багато вимірів, серед яких військовий – найважливіший. Тому саме ця проблематика привертає до себе увагу. Чи не єдиною спеціальною працею про боротьбу за Маріуполь є книга Михайла Жирохова та Романа Пономаренка. Автори прослідкували події ще з 2014 року, але їхнє дослідження містить певні фактологічні помилки. Зокрема, наведений неповний перелік російських й українських підрозділів, які брали участь у боях, не перевірені дані щодо загиблих серед мирного населення у результаті обстрілу 4 березня 2022 р. смт Мангуш з РСЗВ «Град» тощо (*Жирохов & Пономаренко, 2022*). Варто зазначити колективну працю Андрія Харука та Михайла Жирохова. Тут вони проаналізували бойові дії впродовж 2022 року на всіх оперативних напрямках, де бої за Маріуполь стали доповненням до загальної картини (*Харук & Жирохов, 2024*). У колективній монографії авторського колективу науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборони України проаналізовано, як Силам оборони України вдалося зірвати російську військову операцію «Z» та перейти від стратегічних оборонних операцій до наступальних у 2022 році. У ній також окремо висвітлені події у цьому місті (*Рік незламності: крах операції «Z»: монографія, 2023*). Цінність праці Володимира Головка полягає у тому, що в ній зібрано величезний фактологічний матеріал, складений у проблемно-хронологічній послідовності. Частина останнього розкриває й маріупольську сторінку – бої за місто, трагедію цивільного населення, дипломатичні зусилля з деблокади жителів і українських бійців (*Головка, 2023*). Суттєвим доробком є дослідження Сергія Плохія, в якому він також проаналізував бої за Маріуполь (*Плохій, 2023*). Необхідно згадати щомісячні огляди Національного університету оборони України, які містять об'ємний фактологічний матеріал. Бої за місто відображені у перших трьох частинах (*Хроніка війни, частина I (перші 30 днів російсько-української*

війни 24.02 – 26.03.2022), інформаційний бюлетень, 2022; Хроніка війни, частина II, (російсько-українська війна 27.03 – 25.04.2022), інформаційний бюлетень, 2022; Хроніка війни, частина III, (російсько-українська війна 26.04–26.05.2022), інформаційний бюлетень, 2022). Подібні щомісячні праці опублікував і Генеральний Штаб Збройних Сил України, в яких розглянуто розвиток подій на всіх напрямках бойових дій, у тому числі у Маріуполі (*Военно-історичний опис російсько-української війни. Лютий-березень 2022 р., 2022; Военно-історичний опис російсько-української війни. Квітень 2022 р., 2022; Военно-історичний опис російсько-української війни. Травень 2022 р., 2022*). Окремо слід виділити унікальний проєкт – «86 днів Маріуполя. Літопис оборони». Він був організований за підтримки Big City Lab, Національного музею історії України за підтримки Mariupol Reborn. Тут у проблемно-хронологічній послідовності відображено оборону міста день за днем із зібраними свідченнями як самих оборонців, так і цивільного населення, яке змогло вижити та вибратися з міста. Станом на сьогодні це одне із найгрунтовніших досліджень про бої за Маріуполь (*86 днів Маріуполя. Літопис оборони, 2024*). Серед закордонної історіографії заслуговують на увагу напрацювання Global Rights Compliance (GRC) Starvation Mobile Justice Team – команди мобільного правосуддя з питань злочину моріння голодом та Human Rights Watch – міжнародної організації, що займається захистом прав людини. У них вони проаналізували гуманітарну катастрофу, в якій опинилося місто через спрямовані дії зс рф (*"Надія залишила нас". Облога, моріння голодом і захоплення Маріуполя Росією, 2024; «Наше місто зникло». Спустошення Росією Маріуполя, Україна, 2024*).

Мета статті полягає у висвітленні боїв за Маріуполь 24 лютого – 20 травня 2022 року з розкриттям перебігу бойових дій та відображення гуманітарної катастрофи, яку зазнало місто у результаті спланованих дій російських військ.

Виклад основного матеріалу. Російська агресія проти України розпочалася 20 лютого 2014 р. з окупації півострова Крим. Після його захоплення диверсійні групи ворога здійснили військову інтервенцію на Сході України. Маріуполь – друге найбільше місто Донеччини та важливий торговельний порт – також зазнав тимчасової окупації. 13 червня 2014 р. завдяки злагодженим діям 72-ї окремої механізованої бригади із бійцями «Азов», «Дніпро-1» та 1-ї бригади Національної Гвардії України він був звільнений від бойовиків і повернутий під контроль української влади (*Бенчук, 2019: 14*). Проте у серпні 2014 р. знову опинився під загрозою. Російська

армія здійснила вторгнення на материкову Україну, окупувала м. Новоазовськ, а звітги продовжила рух на Маріуполь. Але її сил було недостатньо для захоплення. Тому після підписання Мінських домовленостей Маріуполь став прифронтовим містом (Харук & Жирохов, 2024: 142–143).

Доступні нині джерела не дають можливості повною мірою розкрити підготовку міста до оборони, сценарії, які розглядалися, та заходи, що вживалися для їхньої протидії. Але, як відомо, у лютому 2020 р. на узбережжі Азовського моря відбулися бойові навчання «Попутний вітер». У них взяли участь військові частини та підрозділи тактичної групи «Маріуполь», які відпрацьовували ймовірну атаку ворожого десанту (Горбулін & Бадрак, 2022: 47–48). У перші дні оборони міста гарнізон і справді очікував висадку та готувався зустрічати ворожий десант на узбережжі Азовського моря (Жирохов & Пономаренко, 2022: 69).

Загальна довжина зовнішньої лінії оборони навколо Маріуполя складала понад 85 кілометрів. Найбільш захищеним фортифікаційними та інженерними спорудами він був зі східного боку. Тут була глибоко ешелонована смуга оборони, а із західної частини місто було оточене переважно взводно-опорними пунктами. Хоча планувальники його оборони серйозно розглядали загрозу для нього з боку м. Волноваха. Тут проходив автошлях Н20, який починався у Слов'янську, простягався через Краматорськ, Дружківку, Костянтинівку, Донецьк, Волноваху та закінчувався в Маріуполі. Тому розглядалася ймовірність прориву противника під Волновахою і його вихід на Маріуполь з півночі, заходу та сходу. Саме тому у 2015 р. від узбережжя і до самого шляху Н20 були побудовані укріплення. Проте, у міру того, як у період АТО/ООС збройний конфлікт переходив у режим різного ступеня інтенсивності, оборона міста поступово послаблювалась, і вони стали не придатними для використання. Напередодні повномасштабного вторгнення захисники останнього пропонували закріпитися по меншому периметру, бо для утримання тих рубежів, які були заплановані ще під час АТО, не вистачало сил і засобів. Але їм було відмовлено, бо лінія укріплень проходила через приватні сільськогосподарські території (86 днів Маріуполя. Літопис оборони, 2024). Загалом, на думку Андрія Харука та Михайла Жирохова, оборона міста базувалася на таких постулатах: основний удар противник спрямує з боку тимчасово окупованих територій – м. Новоазовськ; траса Маріуполь – Волноваха буде

надійно утримуватись оборонцями, а основний логістичний шлях пролягатиме через м. Бердянськ (Харук & Жирохов, 2024: 144).

Захищали місто десятки різних підрозділів – ЗСУ, НГУ, МВС, СБУ, ДПСУ. Їхню чисельність на момент вторгнення підрахувати неможливо через недоступність джерел. Але на основі відкритої інформації можна зробити висновок, що через бої в Маріуполі пройшло від 5 – до 8 тисяч особового складу. Їх основу склали: 12-та бригада оперативного призначення імені Дмитра Вишневецького Національної гвардії України та окремий загін спеціального призначення «Азов»; 36-та окрема бригада морської піхоти імені контрадмірала Михайла Білинського та додані батальйони морської піхоти (501-й та 503-й); 109-та окрема бригада територіальної оборони; Донецький прикордонний загін та інші. Серед сил противника варто відзначити: 150-ту мотострілецьку Ідрицько-Берлінську дивізію; 810-ту окрему бригаду морської піхоти Чорноморського флоту; 19-ту Воронежсько-Шумленську мотострілецьку дивізію; 155-ту окрему бригаду морської піхоти Тихоокеанського флоту; спеціальний загін швидкого реагування «Ахмат»; окремих штурмовий батальйон «Сомалі» та інші. Загалом чисельність ворога, за різними даними, складала щонайменше 15 тисяч. До того ж він мав значну перевагу в озброєнні та військовій техніці, а у повітрі та на морі – тотальну (86 днів Маріуполя. Літопис оборони, 2024).

Рис. 1. Загальна схема розташування Сил оборони України в Маріуполі станом на 24 лютого 2022 р.
Джерело: 86 днів Маріуполя. Літопис оборони, 2024.

Східні околиці міста почали зазнавати артилерійських обстрілів напередодні повномасштабного вторгнення, коли рф визнала «днр» і «лнр». Але містяни це сприйняли спокійно, бо впродовж АТО/ООС на фронті відбувалися періодичні загострення. Цього разу вони також побачили в цьому лише чергову ескалацію, яка завершиться певними домовленостями, попри виїзд дипломатичних установ з України та попередження західних політиків, що путін нападе. Очевидно, масова свідомість людей відмовлялась оцінювати реальність, щоб не порушувати свій нормальний психологічний стан (*Особисті спогади Бенчука В. – вчителя історії Комунального ліцею «Маріупольський міський ліцей Маріупольської міської ради Донецької області»*). Військові, які знаходилися у місті, вірогідність російського наступу оцінювали серйозно (*«Якщо РФ нападе, то шляхом Брянськ-Київ», – Денис Прокопенко, 2021*). Вони здійснили превентивні заходи – полк «Азов» вивів танки зі своїх баз до лісу поблизу смт Мангуш, оголосив збір резервістів підрозділу в пункті дислокацій 12 БрОП тощо. Інші також у міру своїх можливостей готувалися. Зокрема керівник Патрульної поліції Донецької області Михайло Вершинін організував посилену підготовку особового складу. Визнання російською стороною псевдореспублік стала остаточним сигналом про початок наступу зс рф. Тому 21 – 22 лютого Маріуполь було поділено на чотири сектори, а суміжні підрозділи почали знайомство один із одним і готуватися до оборони (*86 днів Маріуполя. Літопис оборони, 2024*).

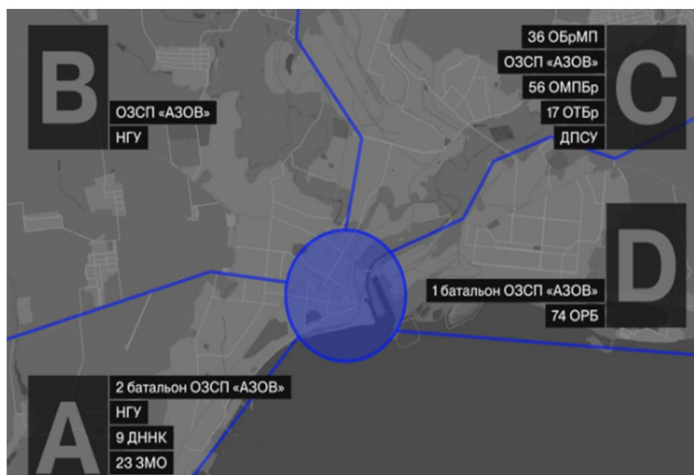

Рис. 2. Сектори оборони Маріуполя та основні підрозділи, що їх захищали
Джерело: 86 днів Маріуполя. Літопис оборони, 2024.

24 лютого 2022 р. Маріуполь зазнав артилерійських і ракетних обстрілів. Росіяни вдарили по багатьох об'єктах, які знаходилися навколо міста. Пріоритетом для атак були системи протиповітряної оборони – радіолокаційні станції, системи ППО тощо (*Benchuk & Trofymovych, 2023: 45*).

Виступ російського президента і вибухи у різних частинах міста переконали цивільне населення у серйозності ситуації. Почалася паніка, утворилися черги в магазинах за продуктами, в аптеках за ліками, на заправках за паливом, незначна частина людей на власних автомобілях почали виїжджати з міста (*Особисті спогади Бенчука В. – вчителя історії Комунального ліцею «Маріупольський міський ліцей Маріупольської міської ради Донецької області»*).

Об'єднаний штаб оборони міста припинив своє існування. Тому його керівник командир 12 бригади особливого призначення НГУ полковник Денис Шлега передав свої функції підполковнику Денису Прокопенку.

Останнім був сформований новий штаб оборони Маріуполя, який складався з офіцерів штабу «Азова». Міська влада також сформувала власний штаб, до якого ввійшли керівники міської ради, комунальних підприємств, представники військових, ДСНС, патрульної поліції, медики, представник Міжнародного Комітету Червоного Хреста (*86 днів Маріуполя. Літопис оборони, 2024*). Його очолював мер Маріуполя Вадим Бойченко, а після того як він покинув місто через загрозу захоплення у полон і неможливість повернутися назад, керівником штабу став його заступник Михайло Когут (*«Першим втік із міста». Мер Маріуполя Бойченко відповів на звинувачення, 2022*).

Як згадував останній, « ми збиралися кожного ранку із 25 лютого до 15 березня, вирішуючи всі питання, окрім, звісно, тих, якими займалися військові». Міська влада та група «Метінвест», яка володіла двома містоутворюючими підприємствами – Маріупольським металургійним комбінатом імені Ілліча та ПрАТ «Металургійний комбінат «Азовсталь»», дозволили захисникам використовувати всю їхню техніку та засоби задля підготовки оборони.

З метою стримування противника через нестачу озброєння оборонці перекидали вулиці навіть вантажівками та автобусами (*86 днів Маріуполя. Літопис оборони, 2024*).

Рис. 3. Перекриття однієї з вулиць комунальними автобусами
Джерело: "Доводилось їти з автоматом на танк" – морпіх Руссу про оборону Маріуполя. (2022). Суспільні новини.

URL: <https://suspilne.media/299134-dovodilos-iti-z-avtomatom-na-tank-morpih-russu-pro-oboronu-mariupola/> (дата звернення: 22.08.2024).

Поки місто продовжувало готуватися до оборони, ворога стримували на підступах до нього: морська піхота утримувала лінію оборони в районі населених пунктів Павлопіль – Пищевик, а інші підрозділи Сил оборони України тримали фронт на Волноваському напрямку біля населених пунктів Анадоль – Андріївка. Але справжня катастрофа для Маріуполя відбулася там, де її не очікували. Росіяни здійснили успішний прорив через Перекоп і вийшли на оперативний простір у межах Південно-бузького та Таврійського операційних районів (*Воєнно-історичний опис російсько-української війни. Лютий – березень 2022 р., 2022: 86*). Таким чином, вже 25 лютого близько 10:30 вони увійшли до м. Мелітополя, яке до кінця дня було взято під повний контроль (*Хроніка війни, частина I (перші 30 днів російсько-української війни 24.02 – 26.03.2022), інформаційний бюлетень, 2022: 9*). А 27 лютого захопили м. Бердянськ. З метою стримування просування противника командування полку «Азов» прийняло рішення підірвати мости на підступах до Маріуполя з боку м. Бердянськ. Таким чином, були підірвано три мости.

Ситуація погіршилась і на інших напрямках. 26 лютого українські оборонці під ворожим вогнем залишили позиції в районі населених пунктів Павлопіль та Пищевик і відступили до Гнутова. До того ж ворожі війська прорвали оборону в районі населеного пункту Анадоль, що стало ще однією з ключових

катастроф для оборони Маріуполя (86 днів Маріуполя. Літопис оборони, 2024). На цій ділянці автошляху Волноваха – Маріуполь за 18 км від міста знаходився міст, який після прориву лінії оборони вирішено було підірвати. З першого разу це не вдалося зробити через його міцну конструкцію, тому «Азов» відправив групу для повторення підриву. Але тут вона зустріла противника і вступила з ним у бій (Жирохов & Пономаренко, 2022: 71). В утворений пролом 150-та мотострілецька дивізія кидає великі сили, й 27 лютого її передові групи підходять з півночі до околиць міста до знака «Сталевар» навпроти аглофабрики заводу імені Ілліча. Але тут вона зустрічає рішучий опір і тому вирішує зайти у місто з іншого боку. Кільце навколо міста звужується, оскільки оборонці відступають під натиском ворога з населених пунктів Гнутове, Сартана і закріплюються безпосередньо на сході та північному сході міста (86 днів Маріуполя. Літопис оборони, 2024). Станом на 1 березня Маріуполь був повністю оточений з усіх сторін і відрізаний від решти Сил оборони України. Противник у районі населеного пункту Червоне Поле почав накопичувати сотні одиниць озброєння та військової техніки (Хроніка війни, частина I (перші 30 днів російсько-української війни 24.02 – 26.03.2022), інформаційний бюлетень, 2022: 23).

На момент повномасштабного вторгнення у місті перебувало понад 450 тисяч цивільного населення. Його покинула дуже мала кількість осіб, більшість залишилися на місці. У перші дні найгостріше війну на собі відчули жителі Лівобережного району, бо вони найближче перебували до лінії фронту. Російські війська вели по ньому хаотичний та безперервний вогонь, руйнуючи цивільні об'єкти – школи, дитячі садочки, багатоповерхівки, приватні будинки. В інших районах міста було відносно спокійно, і тому частина жителів Лівобережного району переїжджали у готелі та орендовані квартири, які знаходилися в Центральному або Приморському районах (Особисті спогади Бенчука В. – вчителя історії Комунального ліцею «Маріупольський міський ліцей Маріупольської міської ради Донецької області»).

З перших же днів під російськими снарядами починають гинути мирні люди. 27 лютого на операційному столі в обласній лікарні інтенсивного лікування помирає 6-річна дитина, якій від вибуху розірвало грудну клітку (86 днів Маріуполя. Літопис оборони, 2024). Російські війська здійснюють цілеспрямовані удари по об'єктах критичної інфраструктури, складам із продовольством і медикаментами. У місті зникає електроенергія.

Комунальні служби по мірі своїх можливостей здійснювали ремонтні роботи, але під час виїзду їхніх бригад росіяни завдавали по ним повторного удару. Зникає мобільний зв'язок ("Надія залишила нас". *Облога, моріння голодом і захоплення Маріуполя росією, 2024: 24*). Через відсутність електропостачання припинили свою роботу водонапірні станції а у місті зникає вода, опалення. Останнім пропав газ. З перших чисел березня по всьому місту почалася справжня гуманітарна катастрофа (86 днів Маріуполя. *Літопис оборони, 2024*).

Після повного оточення міста інтенсивність обстрілів і ракетно-бомбових ударів значно посилилась, відтепер жодний район у місті не був безпечним. Для артилерійських обстрілів росіяни розгорнули у районах населених пунктів Мангуш та Лебединське до трьох батарей САУ та до двох батарей РСЗВ (*Рік незламності: крах операції "Z": монографія, 2023: 215 – 216*). Значно зросла кількість загиблих серед цивільного населення. Як згадував Єлизар Гранков, лікар-анестезіолог обласної лікарні інтенсивного лікування: «Я пам'ятаю день, коли в нас лише у нейрохірургії було 10 операцій. І ще операцій 10 – 20 у травматології та хірургії. Оперували всюди, вдень і вночі. Серед поранених, яких нам привозили, звісно, були військові, але на кожного припадало 30–40 цивільних» (86 днів Маріуполя. *Літопис оборони, 2024*).

Рис. 4. Поховання загиблих у Маріуполі, 9 березня 2022 року.

Фото: АР / Євген Малолетка

Джерело: «Жодного району, де б не було тіл». 10 тисяч поховань за рік – правозахисники проаналізували злочини Росії в Маріуполі. (2024). Суспільне Донбас. URL: <https://suspilne.media/donbas/658936-zodnogo-rajonu-de-b-ne-bulo-til-10-tisac-pohovan-za-rik-pravozahisniki-proanalizovali-zlocini-rosii-v-mariupoli/> (дата звернення 23.08.2023)

Міська влада намагалася централізовано збирати, документувати та ховати загиблих у братській могилі на старому кладовищі в центрі міста. Але траншея швидко заповнилась тілами. А викопати нову не вдалося, бо під час роботи комунальників і техніки росіяни їх обстріляли. Тому маріупольці почали ховати тіла у дворах, залишати на узбіччях, загорнувши у ковдри або прикривши тканиною. Процес документування вівся до кінця березня, поки це ще було можливо. Згідно з цими даними у місті загинуло понад 25 тисяч осіб. Даних щодо жертв, які продовжували зростати далі, в української сторони немає. Як відомо, після захоплення Маріуполя росіяни склали облік загиблих. Маріупольська міська влада змогла отримати інформацію лише щодо дітей: віком від кількох днів до 13 років загинуло 164 дитини (*Скільки загинуло маріупольців та яких збитків зазнало місто і завод – відповіді на болючі питання, 2023*).

Багато містян почали відчувати дефіцит харчових продуктів. Українські військові намагалися їм допомагати, роздаючи продукти та воду. Але цього було недостатньо. З метою виживання люди змушені були вдаватися до мародерства. Як згадувала учениця Маріупольського ліцею Єва Алєнцевич, її вітчим в одному з магазинів зміг знайти великого індика. Вони його засолили та протягом місяця ним харчувалися, що дало можливість їм вижити (*Архів Мацєгори Софії. Інтерв'ю з Євою Алєнцевич – ученицею Комунального ліцею «Маріупольський ліцей м. Києва»*). Відсутність газу змусила жителів кооперуватись і готувати їжу на вогнищі у подвір'ях для всього багатоповерхового будинку одночасно. Це стало справжньою катастрофою, бо під час цього вони скупчувалися та масово гинули під обстрілами. Таким чином загинула мати одного з ліцеїстів Маріупольського ліцею Микити Подолянського. Останній згадував: «Ми вийшли на двір просто приготувати їжу, як зараз пам'ятаю. І було так, що я розпалив вогнище, мама поставила гречку, і почались мінометні обстріли... Мою маму відразу вбило, моментально, вона нічого не встигла сказати. Це була, напевно, найтрагічніша історія взагалі, у принципі, мого життя, мого існування» (*Архів Мацєгори Софії. Інтерв'ю з Микитою Подолянським – учнем Комунального ліцею «Маріупольський ліцей м. Києва»*).

Ще більшою проблемою стала відсутність води. Ситуація була настільки критичною, що люди зливали технічну воду з опалення, набирали з калюж, а коли 8 березня випав сніг, масово його збирали у посуд, баклажки, щоб мати можливість довше

використовувати. Були зафіксовані випадки помирання людей від зневоднення. Одну з таких історій на своїй сторінці у соціальній мережі Telegram розповів мер міста. Комунальні служби розібрали завали будинку, де знайшли тіло 6-річної дівчинки Тані, поруч була знайдена і мама (*Ukrainian Girl Tanya, 6, Died of Thirst After Russia Cut City's Water Supply, Mayor Says, 2022*). Але найбільшою проблемою були артилерійські та ракетно-бомбові удари. Містяни ховалися, де тільки могли: у підвалах багатопверхових будинків, інших колективних нежитлових укриттях, а також у стихійно створених гуманітарних центрах. Серед останніх, наприклад, варто згадати спортзал «Терра Спорт» у Центральному районі, де власники дозволили організувати укриття. У ньому переховувалися більше тисячі маріупольців (*Ті, хто бачив темряву: документування сучасного геноциду українців, 2022*). Всі укриття були переповнені. Один із очевидців, який перебував у Будинку культури на проспекті Будівельників, згадував: «Укриття в палаці культури було розраховано на 700 осіб, але з самого початку там перебували 1780 людей. Число постійно зростало, оскільки директор палацу наказав впускати всіх, хто хоче сховатися. Пізніше в будівлю прилетіли два снаряди, один з яких не розірвався. Чоловіки винесли снаряд на вулицю, щоб він не нервував присутніх» (*86 днів Маріуполя. Літопис оборони, 2024*).

Після того як російські війська не змогли дістатися до міста трасою Волноваха – Маріуполь, повз металургійний комбінат, вони спробували це зробити з іншої сторони. 1 березня ворожі танкові колони за підтримки піхоти здійснили атаку на позиції СОРУ зі сторони населених пунктів Каменськ і Старий Крим, намагаючись увійти в Центральний район міста. Подібні атаки противник здійснив і зі сторони населеного пункту Калинівка, намагаючись прорвати оборону в Східному мікрорайоні (*86 днів Маріуполя. Літопис оборони, 2024*). Та попри героїзм і відчайдушний опір оборонців 5 березня ворогу вдалося зайти у місто, почалися запеклі вуличні бої (*Хроніка війни, частина I (перші 30 днів російсько-української війни 24.02–26.03.2022), інформаційний бюлетень, 2022: 58*). Українські бійці завдавали великих втрат противнику в озброєнні та військовій техніці, живій силі. До того ж вони знищили кількох представників вищого командування: генерал-майора Андрія Суховецького, заступника командувача 41-ї загальновійськової армії; генерал-майора Олега Мітяєва, командувача 150-ї мотострілецької дивізії; полковника Олексія Шарова, командира 810-ї обрмп (*Рік незламності: крах операції*

“Z”: монографія, 2023: 217). Захисники організували не лише маневрену оборону, а навіть проводили успішні наступальні операції. Серед них варто згадати атаку 6 березня на цегельний завод на західних окраїнах міста, де розмістилася російська батальйонно-тактична група з шістьма танками та сімома БМП-3. Її результатом стало повне знищення противника та трофеї – два танки Т-72Б3 і боєприпаси (*Азовці успішно контратакували цегельний завод, а росіяни знову зірвали евакуацію: пригадуємо 11 день оборони Маріуполя, 2024*).

У Маріуполі зс рф здійснили кричущу кількість порушень міжнародного гуманітарного права, але найбільшого резонансу отримало бомбардування пологового будинку. 9 березня, близько 16:30, російський літак скинув авіаційну бомбу на міську дитячу лікарню № 3 та пологовий будинок № 3, якій знаходився поруч. Обидві установи були майже знищені. У них перебувало понад 100 людей, здебільшого персонал і пацієнти, а дехто з містян використовував будівлю як укриття. У результаті авіаудару загинуло 6 осіб, серед них трирічна дівчинка (*86 днів Маріуполя. Літопис оборони, 2024*). Усі світові ЗМІ облетіла світлина закривавленої вагітної жінки з дитиною на руках. Її автором був Євген Малолетка, який зі своїм колегою Мстиславом Черновим були єдиними журналістами у місті. Вони тут перебували до 15 березня, знявши величезну кількість унікального матеріалу про його блокаду. Їх вивіз поліцейський Володимир Нікулін. Збережені відеоматеріали лягли в основу документальної стрічки «20 днів в Маріуполі», яка вперше в незалежній Україні виграла «Оскар» (*Фільму могло й не бути: як поліцейський вивіз Чернова і Малолетку з оточеного Маріуполя, 2024*). На тій світлинці була зображена Маріанна Вишемірська (дівоче прізвище Підгурська), яка наступного дня після бомбардування народила дівчинку. Вона залишилася жити в окупованому місті, отримала від росіян матеріальні блага, квартиру та брала активну участь у російській пропаганді (*Рашисти скинули на неї бомбу, а вона дякує: блогерка з Маріуполя підтримує росію, 2022*).

Відсутність продуктів, води, світла, тепла, зв'язку, ракетно-бомбові удари та артилерійські обстріли перетворили перебування у місті на пекло. Російські війська не випускали з міста мирне населення, а тих, хто намагався на власному автомобілі прорватися, цинічно розстрілювали, незважаючи на те, хто знаходився в його салоні. Також агресор не пропускав у місто гуманітарні колони, які мали б привезти маріупольцям їжу, воду, медикаменти. На цьому тлі високий представник ЄС із питань зовнішньої політики

Жозеп Боррель назвав Маріуполь «європейським Алеппо» (*Боррель назвав Маріуполь європейським Алеппо, 2022*). 10 березня у Туреччині відбулася зустріч міністрів закордонних справ рф й України, на якій Дмитро Кулеба порушив питання «розблокування гуманітарних коридорів для евакуації цивільних осіб із Маріуполя та постачання туди гуманітарної допомоги, а також встановлення 24-годинного перемир'я для розв'язання критичних гуманітарних проблем». Але протилежна сторона наполягала на виконанні їхніх політичних вимог. Та попри це, 14 березня ворог вперше пропустив містян, які виїхали на власному автотранспорті. До вечора вони дісталися Запоріжжя. Загалом у цей день виїхало понад 160 автомобілів. Надалі Маріуполь продовжили масово покидати його жителі та виїжджати на підконтрольну українську територію. Разом із тим російська сторона, по мірі свого просування по місту почала примусову депортацію українського населення з Лівобережного району (*Головко, 2023: 136, 146 – 147, 168*).

Не всі мали можливість виїхати з міста через відсутність або втрату автомобіля, тому люди йшли пішки, аби покинути ці жакіття. І таким чином вони долали по 15 – 20 км, щоб добратися до найближчих населених пунктів Мангуш, Нікольське. Хтось тут і залишався, а хтось різними способами рухався далі. Як згадувала Єва Алєнцевич, у них не було заощаджень, але вони хотіли добратися до м. Бердянськ, куди, як вони чули, мали приїхати евакуаційні автобуси. Для того, щоб розрахуватися з таксистом, вони віддали йому золоті прикраси (*Архів Мацєгори Софії. Інтерв'ю з Євою Алєнцевич – ученицею Комунального ліцею «Маріупольський ліцей м. Кієва»*).

16 березня росія здійснила черговий воєнний злочин – бомбовий удар по Донецькому академічному обласному драматичному театру, де переховувалося близько 1000 – 1200 мирних жителів. Виконавець чітко бачив, що це був цивільний об'єкт, оскільки приватна американська компанія Махаг Technologies опублікувала супутникову зйомку, на якій з двох сторін видно величезний напис «діти». Але російські пропагандисти стверджували, що там знаходився командний пункт управління полку «Азов», керівництво якого нібито спеціально «утримувало в заручниках мирне населення», прикриваючись ним. І, як продовжували вони брехати, підрив здійснили самі українські солдати (*«Русській фейк, іді на***!» спростовуємо російську брехню за 17 березня, 2022*). Згодом українські журналісти знайшли свідка тих подій Ірину Хаджаву, яка

вижила в результаті удару. Остання зі своїми чоловіком та онукою виїхали на підконтрольну українську територію, син і невістка загинули в драмтеатрі. Вона однією з перших дала унікальні свідчення (*"Пролунав вибух, нас засипало, прибігає сусідка і каже: на другому поверсі були діти, всіх їх немає"*, 2022).

Відносно кількості жертв точних даних донині немає. Маріупольська міська влада заявила, що загинуло не менше 300 осіб. Міжнародне інформаційне агентство Associated Press, спираючись на власне розслідування, наводить цифри, що сягають близько 600 людей. Окреме дослідження провела Amnesty International, зібравши «свідчення 53 учілих та очевидців, 28 із яких перебували в театрі чи поблизу нього безпосередньо в момент атаки». Їхній висновок полягає у тому, що росіяни свідомо здійснили атаку проти цивільного населення (*Ukraine: "Children": The attack on the Donetsk Regional Academic Drama Theatre in Mariupol, Ukraine, 2022*).

У цей день на місто було скинуто понад 100 бомб, одна з яких влучила в ще одне укриття – будівлю басейна «Нептун». Велике число поранених відправили до військового шпиталю № 555, який знаходився поруч. Але приблизно через півгодини росіяни здійснили удар і по ньому (*86 днів Маріуполя. Літопис оборони, 2024*). Цього ж дня, на тлі масових ракетно-бомбових ударів по цивільних об'єктах, російський президент цинічно заявив: «Наші солдати та офіцери... роблять усе, щоб уникнути втрат серед мирного населення українських міст... Завдання штурмувати великі міста перед збройними силами рф не стояло» (*Самігін, 2022*).

У вуличних боях росіяни почали квартал за кварталом, вулиця за вулицею просуватись у глиб міста. У другій декаді березня вони здійснили прорив у секторі оборони «В». Наступаючи з району гіпермаркету Metro, зайшли у мікрорайон Західний. Захисники сектора «А» через це змушені були вести бої на півночі в Центральному районі. У секторі «D» противник намагався закріпитися вздовж Морського бульвару, обстрілюючи приналежні будинки і стадіон «Азовсталь», який фактично прикривав самий завод. Оборонців сектора «С» на заводі Ілліча також активно штурмували та регулярно обстрілювали ракетно-бомбовими ударами та артилерією (*86 днів Маріуполя. Літопис оборони, 2024*). 21 березня Сили оборони України вперше здійснили повітряний рейд на «Азовсталь». Якщо під час першої спроби доставляли медикаменти, боеприпаси, то вже в наступні рази прибуло підкріплення. Загалом відбулося сім бойових вильотів 16 вертольотів армійської авіації. Завдяки їм було евакуйовані

64 поранені, 72 бійці прибули на підтримку гарнізону, доставлено 30 тонн вантажу (*Прорив на «Азовсталь». Розвідка показала, як українські пілоти літали до оточеного Маріуполя, 2023*).

Гарнізон вів важкі бої, не всі військовослужбовці витримували напруження і група 503-го батальйону прийняла рішення пробитися з міста на контрольовану Україною територію. Один автомобіль зміг виїхати з оточення, а решта попали у полон за кілька кілометрів від смт Мангуш. Попри це більша частина підрозділу продовжувала виконувати бойові завдання у місті. До кінця березня противник майже повністю захопив під свій контроль Центральний район. Він здійснював активні наступальні дії на залізничний вокзал, намагаючись розділити сектори «А» і «D» з метою утворення двох мінікотлів – у Приморському районі й на «Азовсталі». У секторі «D» захисники під натиском поступово відходять безпосередньо на «Азовсталь» (*86 днів Маріуполя. Літопис оборони, 2024*). Під контролем СОУ залишалася частина Лівобережного району – вздовж металургійного комбінату «Азовсталь», частина Кальміуського – вздовж металургійного комбінату імені Ілліча та Приморський (*Воєнно-історичний опис російсько-української війни. Квітень 2022 р., 2022: 73*).

Ситуація стала надзвичайно складною через втрати та через відхід окремих груп з міста, що послабило сили захисників. Як вже відзначалося, на початку повномасштабного вторгнення там були підрозділи різних силових відомств, які в міру розвитку ситуації отримували від свого керівництва накази покинути місто. Подібний прорив здійснив підполковник Олег Грудзевич, командир батальйону 17-ї окремої танкової бригади імені Костянтина Пестушка. Його група виїхала з міста на двох танках, а коли закінчилося паливо, продовжила рух пішки. Загалом вона пододала 175 км, а з оточення вийшли 14 танкістів і 2 морські піхотинці. Але найбільшою проблемою для оборони міста стала задача у полон 4 квітня 501-го батальйону, який утримував позиції на північний схід від промзони заводу Ілліча. Як відомо на сьогодні, начальник речової служби тилу був завербований росіянами. Він переконав командира батальйону здатися, на що останній погодився. Особовому складу було доведено, що це нібито наказ про передислокацію, і таким чином 277 українських бійців опинились у полоні. Це значно послабило позиції захисників (*Головка, 2023: 217–218*).

Після їхнього відходу противник прорвався на територію заводу ім. Ілліча. Командування «Азова» запропонувало полковнику Володимирі Баранюку, командирі 36-ї обрмп, вивести сили на «Азовсталь». 10 квітня він повідомив, що погоджується на цю пропозицію, але у той самий час готував план виходу у бік Волновахи. Відомо про спробу прориву в ніч із 12 на 13 квітня, але таких спроб було кілька. Командир взводу 1-го окремого батальйону морської піхоти Кирило Дубровський згадував: «На нараді з командиром роти повідомили, що рухатися будемо на техніці, маркованій літерами «Z». Першою мала їхати наша розвідка на російському пікапі та в російській формі, з білими пов'язками й з російськими документами. У разі зупинки на ворожому блокпосту вони мали виходити та розмовляти. Але всю цю інформацію хтось злив ворогу. Після формування колони по ній почали стріляти...» (86 днів Маріуполя. Літопис оборони, 2024). Загалом на заводі ім. Ілліча перебувало близько 2 тисячі бійців. Більшість потрапили у полон, але чимало загинуло. Ті, хто відмовився покидати позиції та залишився на заводі, опинились у повному оточенні. Тому вночі 13 квітня близько 180 військово-службовців під командуванням майора Сергія Волинського колоною з кількох вантажівок і броневих автомобілів «Козак» з позначками «Z» проїхали з території заводу імені Ілліча на «Азовсталь». Окупанти зупинили їх на блокпосту, але повірили, що перед ними росіяни, та не завадили руху. Відтоді саме Сергій Волинський став командиром 36-ї ОБРМП (Плохий, 2023: 204).

У Маріуполі стабільно погіршувалася не лише військова обстановка, а й гуманітарна. З 15 березня росіяни почали випускати містян. Але через кілька днів були організовані спеціальні табори, де кожний, хто прагнув виїхати, зобов'язаний був пройти фільтрацію. Збільшення контролю окупантів над містом призвело до посилення перевірки місцевого населення. Якщо на початковому етапі її проходили лише ті, хто виїжджав, то з часом – абсолютно всі. Також була проведена «зачистка» усіх населених пунктів Маріупольського району. Особливу увагу приділяли базам відпочинку у прибережній зоні – Мелекіне, Ялта, Юр'ївка, Гурзуф, куди виїжджали маріупольці. Ці населені пункти окупанти брали в оточення, забороняли в'їзд та виїзд і ходили по всіх будинках, перевіряючи документи. А з часом була запроваджена заборона гуляти містом та пересуватися між навколишніми населеними пунктами без спеціального паперу, який можна було отримати

після проходження фільтрації (*Хроніка війни, частина II (російсько-українська війна 27.03 – 25.04.2022), інформаційний бюлетень, 2022: 31*).

Українське суспільство вимагало від військово-політичного керівництва країни провести військову операцію з деблокади захисників Маріуполя. Верховний Головнокомандувач Володимир Зеленський визнав: «На жаль, ми не отримуємо стільки, скільки необхідно, щоб швидше закінчити цю війну, щоб повністю знищити ворога на нашій землі й щоб виконати ті завдання, які для кожної нашої людини є очевидними. Зокрема, щоб деблокувати Маріуполь. Якби ми отримали літаки й достатню кількість важкої бронетехніки, необхідну артилерію, ми б могли це зробити» (*Президент: Ми могли б деблокувати Маріуполь, якби мали зброю і техніку, 2022*). Та попри офіційну заяву деблокада була проведена. Відповідальним за неї було ГУР МОУ. Загальний задум полягав у тому, що мав відбутися прорив з обох сторін – зовнішнього кільця із Запорізького напрямку та внутрішнього. Дії під командуванням полковника Володимира Баранюка зробили це неможливим. Але операцію не скасували (*Романюк, 2022*). У ніч з 14 на 15 квітня відбулася спроба пробити зовнішнє кільце блокади та прорватися до Маріуполя з району Гуляйполе. Для виконання цього завдання була зібрана група добровольців «Азова», морської піхоти, десантно-штурмових військ, СБУ та інших. Її мета полягала у наступному: інші підрозділи ЗСУ мали відвернути увагу ворога і дати групі змогу перетнути лінію фронту, уникаючи зіткнення; вона мала пройти близько 100 кілометрів і прийняти бій вже в районі населеного пункту Мангуш. Подальші дії залежали від ситуації на місці: або вихід захисників з міста, або його підкріплення силами добровольців. Для виконання бойового завдання було підготовлено близько 150 піхотинців і 15 одиниць важкої техніки з екіпажами. Зібраних сил для проведення такої військової операції було надзвичайно мало, тому вона завершилась невдало.

Після захоплення заводу імені Ілліча та проходу до моря в районі залізничного вокзалу втримати наявні рубежі силами, які залишилися, було неможливо. Штаб оборони міста наказав повністю залишити Центральний, Приморський і Кальміуський райони та відійти на «Азовсталь». Цей маневр був здійснений під активним вогневим впливом противника (*86 днів Маріуполя. Літопис оборони, 2024*). На заводі у 2014 р. були відновлені бомбосховища, побудовані за радянських часів, п'ять із них були

розраховані витримати ядерний удар. Тут заздалегідь були підготовлені значні запаси харчових продуктів та води (Головко, 2023: 225 – 226). Він став останнім оборонним рубежем міста, по якому росіяни з середини квітня завдавали удари стратегічною авіацією Ту-22М3 із застосуванням фугасних авіаційних бомб ФАБ-3000. Також були зафіксовані випадки використання і хімічної зброї (*Воєнно-історичний опис російсько-української війни. Квітень 2022 р., 2022: 74*).

Найбільша проблема полягала у тому, що тут переховувалися понад тисячу цивільних осіб, у тому числі жінки та діти. Співавтору Віталію Бенчуку вдалося взяти інтерв'ю у вчителя англійської мови Маріупольського міського ліцею Олександра Дибка, який разом із родиною перебував там із 25 лютого і до самої евакуації у травні. Він там опинився завдяки тому, що на заводі працював чоловік його сестри. Керівництво дозволило своїм працівникам привезти своїх рідних і близьких на його територію та сховатись у бомбосховищах. В укритті, де знаходився О. Дибко, перебувало близько 70 осіб. Як згадував очевидець, їх становище полегшувало те, що у них були генератор, паливо для якого вони добували по цехах, а також розміщена тут їдальня з певним запасом продуктів. Але з початку квітня з останніми почалася проблема, і дорослі з метою економії перейшли на дворазове харчування – обід та вечерю, а для дітей і хворих зберегли ще сніданок (*Особистий архів Бенчука Віталія. Інтерв'ю з Олександром Дибком – вчителем Комунального ліцею «Маріупольський ліцей м. Києва»*).

Тому взяття «Азовсталі» у кільце, де перебувала значна кількість мирних людей та важко поранених захисників, змушувало шукати швидкого розв'язання цієї проблеми. Як відомо, ще 29 березня, під час мирних переговорів у Стамбулі, член української делегації, Міністр оборони Олексій Резніков мав зустріч із турецьким президентом Реджепом Тайїпом Ердоганом. Він звернувся з пропозицією до турецької сторони, щоб вона своїми кораблями вивезла з Маріуполя поранених і інших українських військових на свою територію. Частина – на лікування, інші мали б перебувати тут до кінця війни. Але ця пропозиція була відхилена російською стороною (*Романюк, 2022*). Командування Маріупольського гарнізону звернулося до світових лідерів та Папи Римського Франциска з проханням домовитися про евакуацію «поранених, дітей, жінок, а також тіл загиблих». Міжнародна спільнота

посилила тиск на російське керівництво (Головко, 2023: 226). У квітні переговорна група, яку очолював народний депутат України Давид Арахамія, домовилася про добровільну здачу захисників. Гарантом процесу виступав голова фсб олександр бортніков, який готовий був особисто приїхати у Маріуполь й контролювати процес здачі. Але керівництво «Азову» відмовилося, бо не довіряло росіянам через численні страти їхніх бійців росіянами. Після цієї невдачі відповідальною за переговори стало головне розвідувальне управління генерального штабу рф, а з української сторони – ГУР МОУ (Романюк, 2022).

Загалом спроб переговорів було дванадцять. Чергову місію очолив Олександр Ковальов, народний депутат України, уродженець Донецької області, який сам запропонував керівнику ГУР МОУ Кирилу Буданову свої посередницькі функції. З російською стороною у нього були контакти, тому керівник української розвідки погодився. У Маріуполі О. Ковальов зустрівся з генерал-лейтенантом андрієм сичовим, командиром 8-ї гвардійської загальновійськової армії південного військового округу та валентином крижановським, представником фсб.

На цих переговорах головним питанням було звільнення цивільних осіб, заблокованих на заводі. Вони завершилися успішно. На початку травня ООН і Міжнародний Комітет Червоного Хреста евакуювали сотні мирних жителів з «Азовсталі» та інших районів портового міста у рамках досягнутих домовленостей. 7 травня віцепрем'єр-міністр України Ірина Верещук повідомила, що «всіх жінок, дітей і людей похилого віку» вивезли з металургійного заводу (Sebastian Shukla, Alex Marquardt and Kosta Hak, 2023).

Евакуація цивільного населення відбувалася під безперервними штурмами території заводу російськими військами. Після її успішного завершення зс рф посилили наступальні дії, застосовуючи всі види озброєння, у тому числі стратегічні бомбардувальники. Становище захисників ще більше ускладнилося, бо противник почав блокувати виходи з системи підземних переходів (Головко, 2023: 242).

Наступний раунд переговорів за участі Олександра Ковальова, відбувся 9 травня. Він прибув у місто разом із заступником начальника ГУР МОУ бригадним генералом Дмитром Усовим. До російської сторони долучилися два генерали військової розвідки: генерал-майор олександр зорін і генерал-лейтенант володимир алексеев, перший заступник начальника гру. На переговорах мова

йшла про умови здачі захисників. Як результат, 16 травня відбулась особиста зустріч російських представників з командуванням захисників. Генеральний штаб ЗСУ віддав наказ командирам на «Азовсталі» зберегти життя підлеглих. У цей же день відбулась евакуація важко поранених українських бійців, а наступного дня – усіх решту (*Sebastian Shukla, Alex Marquardt and Kosta Hak, 2023*). Перед виходом усі оборонці здали зброю командирів, а він кожному з них потиснув руку та подякував за вірцеву службу. Загалом із території заводу вийшло 2449 військовослужбовців. 20 травня Денис Прокопенко записав останнє відеозвернення з «Азовсталі» та покинув його стіни. Це завершило героїчну сторінку в історії українського війська та призвело до остаточної тимчасової окупації українського міста Маріуполь (*86 днів Маріуполя. Літопис оборони, 2024*).

Висновки. Як бачимо, з одного боку, оборона Маріуполя 24 лютого – 20 травня 2022 р. – яскрава сторінка боротьби ЗСУ проти російського окупанта, а з іншого – трагічна для українського народу через жахиття, які пройшли маріупольці. Такого розвитку подій, який відбувся, ніхто не передбачав: ні захисники, котрі не очікували такого стрімкого прориву зс рф з боку Криму, ні цивільне населення, яке не покидало місто у сподіванні на врегулювання ситуації. Але Маріуполь опинився у повному оточенні, а російська тактика ведення війни створила у місті злочинно сплановану гуманітарну катастрофу. Це призвело до величезних жертв серед містян, оскільки росіяни свідомо їх не випускали з міста та обстрілювали ракетно-бомбовими ударами цивільні об'єкти. Таким методом російське військово-політичне керівництво психологічно тиснуло на українську сторону, змушуючи її капітулювати. Українська влада шукала різні дипломатичні механізми, щоб розв'язати гуманітарну катастрофу, забезпечити безпеку для цивільного населення та важко пораненим бійцям. Це завершилося здачею захисників у російський полон та тимчасовою окупацією українського Маріуполя.

Використані посилання

Азовці успішно контратакували цегельний завод, а росіяни знову зірвали евакуацію: пригадуємо 11 день оборони Маріуполя. (2024). *Mrpl city*. URL: <https://mrpl.city/news/view/azovtsi-uspishno-kontratakuvati-tsegelnij-zavod-a-rosiyani-znovu-zirvali-evakuatsiyu-tsilivnih-prigaduemo-11-den-oboroni-mariupolya> (дата звернення 23.08.2024).

Архів Мацегори Софії. Інтерв'ю з Євою Алєнцевич – ученицею Комунального ліцею «Маріупольський ліцей м. Києва» (записано 01.11.2023).

Архів Мацегори Софії. Інтерв'ю з Микитою Подолянським – учнем Комунального ліцею «Маріупольський ліцей м. Києва» (записано 30.10.2023).

Бенчук В. (2019). Суспільно-політичне та силове протистояння в українському місті Маріуполь навесні 2014 року. *Воєнно-історичний вісник*. Київ. №. 3 (33). С. 5–22.

Боррель назвав Маріуполь «європейським Алеппо». (2022). *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3470380-borrel-nazvav-mariupol-evropejskim-aleppo.html> (дата звернення: 23.08.2024).

86 днів Маріуполя. Літопис оборони. (2024). URL: <https://www.m86.city/#intro02> (дата звернення: 21.08.2024).

Воєнно-історичний опис російсько-української війни. Лютий-березень 2022 р. (2022). Київ, 112 с.

Воєнно-історичний опис російсько-української війни. Квітень 2022 р. (2022). Київ, 148 с.

Воєнно-історичний опис російсько-української війни. Травень 2022 р. (2022). Київ, 131 с.

Головко В. (2023). Вторгнення. 2022. Широкомасштабна агресія росії проти України. Київ: Інститут історії України НАН України, 602 с.

Жирохов М., Пономаренко Р. (2022). Маріуполь у вогні, 2014 – 2022. Чернігів: Книжкий Вал, 106 с.

«Надія залишила нас». Облога, моріння голодом і захоплення. (2024). *Global Rights Compliance*. URL: <https://globalrightscpliance.com/2024/06/13/new-report-deliberate-pattern-of-starvation-tactics-against-ukrainian-civilians-by-russian-forces-in-siege-of-mariupol-city/> (дата звернення 25.08.2024).

«Наше місто зникло». Спустошення росією Маріуполя, Україна. (2024). *Human Rights Watch*. URL: <https://www.hrw.org/uk/feature/russia-ukraine-war-mariupol/report> (дата звернення: 25.08.2024).

Особисті спогади Бенчука В. – вчителя історії Комунального ліцею «Маріупольський міський ліцей Маріупольської міської ради Донецької області».

Особистий архів Бенчука Віталія. Інтерв'ю з Олександром Дибком – вчителем Комунального ліцею «Маріупольський ліцей м. Києва» (записано 14.03.2024).

«Першим втік із міста». Мер Маріуполя Бойченко відповів на звинувачення. (2022). *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/country/politics/pershim-vtik-iz-mista-mer-mariupolja-bojchenko-vidpoviv-na-zvinuvachennja-865927.html> (дата звернення: 22.08.2024).

Плохій С. (2023). Російсько-українська війна. Повернення історії. Харків: Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля". 400 с.

Президент: Ми могли б деблокувати Маріуполь, якби мали зброю і техніку. (2022). *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/12/7338938/> (дата звернення: 25.08.2024).

«Пролунав вибух, нас засипало, прибігає сусідка і каже: на другому поверсі були діти, всіх їх немає». (2022). *Музей «Голоси Мирних» Фонду Ріната Ахметова*. URL: <https://civilvoicesmuseum.org/stories/%22razdalsya-vzryv-nas-zasyvalo-pribegaet-posedka-i-govorit-na-vtorom-etazhe-byli-deti-vse-ih-net%22> (дата звернення: 24.08.2024).

Прорив на «Азовсталь». Розвідка показала, як українські пілоти літали до оточеного Маріуполя. (2023). *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/proriv-na-azovstal-rozvidka-pokazala-jak-ukrajinski-piloti-litali-do-otochenoho-mariupolja-913522.html> (дата звернення: 24.08.2024).

Рашисти скинули на неї бомбу, а вона дякує: блогерка з Маріуполя підтримує росію. (2022). *Наше місто*. URL: <https://nashemisto.dp.ua/> 2022/09/02/rashysty-skynuly-na-nei-bombu-a-vona-diauiie-bloherka-z-mariupolia-pidtrymuie-rosiiu/ (дата звернення: 23.08.2024).

Рік незламності: крах операції «Z»: монографія. (2023). /Колектив авторів; за загальною редакцією М. В. Ковалю. Київ: НУОУ, 320 с.

Романюк Р. (2022). «Острів надії». Як вийшли і що зараз із захисниками «Азовсталі». *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/06/9/7351390/> (дата звернення 25.08.2024).

«Русский фейк, іді на***!» спростовуємо російську брехню за 17 березня (2022). *Детектор медіа*. URL: <https://ms.detector.media/revyu-monitoringiv/post/29201/2022-03-17-russkiy-feyk-idi-na-cprostovuiemo-rosiysku-brekhnyu-za-17-bereznya/> (дата звернення 24.08.2024).

Самігін Д. (2022). Півроку війни: як росія інформаційно супроводжує вторгнення в Україну. *Дзеркало тижня*. URL: <https://zn.ua/ukr/international/pivroku-vijni-jak-rosija-informatsijno-suprovodzuje-vtorhnennja-v-ukrajinu.html> (дата звернення: 24.08.2024).

Скільки загинуло маріупольців та які збитки понесло місто і завод – відповіді на болючі питання. (2023). *Mrpl city*. URL: <https://mrpl.city/news/view/skilki-zaginulo-mariupoltsiv-ta-yaki-zbitki-poneslo-misto-i-zavod-vidpovid-na-bolyuchi-pitannya> (дата звернення: 23.08.2024).

Ті, хто бачив темряву: документування сучасного геноциду українців. (2022). *Національний музей Голодомору-геноциду*. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/wp-content/uploads/2022/11/Levhen-Tuzov.pdf> (дата звернення: 23.08.2024).

Фільму могло й не бути: як поліцейський вивіз Чернова і Малолетку з оточеного Маріуполя (2024). *24 канал*. URL: https://24tv.ua/volodimir-nikulyn-intervyu-politseyskim-iz-filmu-20-dniv-mariupoli_n2537702 (дата звернення: 23.08.2024).

Харук А., Жирохов М. (2024). *Бойова хроніка 2022 року*. Видавництво РАЦЮ, 240 с.

Хроніка війни, частина I (перші 30 діб російсько-української війни 24.02 – 26.03.2022), інформаційний бюлетень (2022) / колектив авторів. Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 228 с.

Хроніка війни, частина II (російсько-українська війна 27.03 – 25.04.2022), інформаційний бюлетень. (2022) / колектив авторів. Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 240 с.

Хроніка війни, частина III (російсько-українська війна 26.04 – 26.05.2022), інформаційний бюлетень (2022) / колектив авторів. Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 272 с.

«Якщо РФ нападе, то шляхом Брянськ-Київ», – Денис Прокопенко (2021). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=P3fs1x7zXNg> (дата звернення 22.08.2024).

Benchuk, V., and Trofymovych, V. (2023). Fakes and manipulations as tools of the information warfare of the Russian Federation against Ukraine on the example of Mariupol and their influence on the public awareness of the youth, *Inequality, Informational Warfare, Fakes and Self-Regulation in Education and Upbringing of Youth*, *Youth Voice Journal* Vol. IV, pp. 40–52.

Sebastian Shukla, Alex Marquardt and Kosta Hak. (2023). «The heart of the war»: Inside the secret talks with Putin’s generals that ended the siege of Mariupol. *CNN*. URL:

<https://edition.cnn.com/2023/03/09/europe/azovastal-mariupol-siege-talks-intl-cmd/index.html> (дата звернення: 25.08.2024).

Ukraine: «Children»: The attack on the Donetsk Regional Academic Drama Theatre in Mariupol, Ukraine. (2022). *Amnesty International*. URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur50/5713/2022/en/> (дата звернення: 24.08.2024).

Ukrainian Girl Tanya, 6, Died of Thirst After Russia Cut City's Water Supply, Mayor Says. (2022). *Daily beast*. URL: <https://www.thedailybeast.com/zelensky-says-child-died-of-dehydration-after-russia-cut-off-mariupol-water-supply> (дата звернення: 23.08.2024).

References

Azovtsi uspishno kontratakuvaly tselnyi zavod, a rosiiany znovu zirvaly evakuatsiiu: pryhaduiemo 11 den oborony Mariupolia. (2024). *Mrpl city*. URL: <https://mrpl.city/news/view/azovtsi-uspishno-kontratakuvali-tselnij-zavod-a-rosiyani-znovu-zirvali-evakuatsiyu-tsilvilnih-prigaduemo-11-den-oboroni-mariupolya>. (ukr).

Arkhiv Matsehory Sofii. Interviu z Yevoiu Alientsevych – uchenytseiu Komunalnoho litseiu «Mariupolskyi litsei m. Kyieva» (zapysano 01.11.2023).

Arkhiv Matsehory Sofii. Interviu z Mykytoiu Podolianskym – ucnem Komunalnoho litseiu «Mariupolskyi litsei m. Kyieva» (zapysano 30.10.2023).

Benchuk V. (2019). Suspilno-polityчне ta sylove protystoianni v ukrainskomu misti Mariupol navesni 2014 roku. *Voienno-istorychnyi visnyk*. Kyiv. №. 3 (33). S. 5–22. (ukr).

Borrel nazvav Mariupol yevropeiskym Aleppo. (2022). *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3470380-borrel-nazvav-mariupol-evropejskim-aleppo.html>. (ukr).

86 dnev Mariupolia. Litopys oborony. (2024). URL: <https://www.m86.city/#intro02>. (ukr).

Voienno-istorychnyi opys rosiisko-ukrainskoi viiny. Liutyi-berezen 2022 r. (2022). Kyiv, 112 s. (ukr).

Voienno-istorychnyi opys rosiisko-ukrainskoi viiny. Kviten 2022 r. (2022). Kyiv, 148 s. (ukr).

Voienno-istorychnyi opys rosiisko-ukrainskoi viiny. Traven 2022 r. (2022). Kyiv, 131 s. (ukr).

Holovko V. (2023). Vtorhnnennia. 2022. Shyrokomashtabna ahresiiia Rosii proty Ukrainy. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 602 s. (ukr).

Zhyrokhov M., Ponomarenko R. (2022). Mariupol u vohni, 2014–2022. Chernihiv: Kniazhyi Val, 106 s. (ukr).

Zhyrokhov M., Kharuk A. (2024). Boiova khronika 2022 r. Vydavnytstvo «Ratsio», 240 s. (ukr).

«Nadiia zalyshyla nas». Obloha, morinnia holodom i zakhoplennia. (2024). *Global Rights Compliance*. URL: <https://globalrightscompliance.com/2024/06/13/new-report-deliberate-pattern-of-starvation-tactics-against-ukrainian-civilians-by-russian-forces-in-siege-of-mariupol-city/>. (usa).

«Nashe misto znyklo». Spustoshennia Rosiieiu Mariupolia, Ukraina. (2024). *Human Rights Watch*. URL: <https://www.hrw.org/uk/feature/russia-ukraine-war-mariupol/report>. (usa).

Osobysti spohady Benchuka V. – vchytelia istorii Komunalnoho litseiu «Mariupolskyi miskyi litsei Mariupolskoi miskoi rady Donetskoi oblasti».

Osobystyi arkhiv Benchuka Vitaliia. Interviu z Oleksandrom Dybko – vchytelem Komunalnoho litseiu «Mariupolskyi litsei m. Kyieva» (zapysano 14.03.2024).

«Pershym vtik iz mista». Mer Mariupolia Boichenko vidpoviv na zvyuvachennia. (2022). *Hlavkom*. URL: <https://glavcom.ua/country/politics/pershim-vtik-iz-mista-mer-mariupolja-boichenko-vidpoviv-na-zvynuvachennja-865927.html> (ukr).

Plokhii S. (2023). Rosiisko-ukrainska viina. Povernennia istorii. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 400 s. (ukr).

Prezydent: My mohly b debloukuvaty Mariupol, yakby mali zbroiu i tekhniku (2022). *Ukrainska pravda*. URL: <https://www.ppravda.com.ua/news/2022/04/12/7338938/>. (ukr).

«Prolunav vybukh, nas zasypalo, prybihaie susidka i kazhe: na druhomu poversi buly dity, vsi yikh nemaie» (2022). *Muzei «Holosy Myrmykh» Fondu Rinata Akhmetova*. URL: <https://civilvoicesmuseum.org/stories/%22razdalsya-vzryv-nas-zasypalo-pribeget-sosedka-i-govorit-na-vtorom-etazhe-byli-deti-vse-ih-net%22>. (ukr).

Proryv na «Azovstal». Rozvidka pokazala, yak ukrainski piloty litaly do otochenoho Mariupolia (2023). *Hlavkom*. URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/proriv-na-azovstal-rozvidka-pokazala-jak-ukrajinski-piloti-litali-do-otochenoho-mariupolja-913522.html>. (ukr).

Rashysty skynuly na nei bombu, a vona diakuie: bloherka z Mariupolia pidtrymuie rosiuu. (2022). *Nashe misto*. URL: <https://nashemisto.dp.ua/2022/09/02/rashysty-skynuly-na-nei-bombu-a-vona-diakuie-bloherka-z-mariupolia-pidtrymuie-rosiuu/>. (ukr).

Rik nezlamnosti: krakh operatsii «Z»: monohrafia. (2023). /Kolektyv avtoriv; za zahalnoi redaktsiieu M. V. Kovalia. Kyiv: NUOU, 320 s. (ukr).

Romaniuk R. (2022). «Ostriv nadii». Yak vyshly i shcho zaraz iz zakhysnykamy «Azovstali». *Ukrainska pravda*. URL: <https://www.ppravda.com.ua/articles/2022/06/9/7351390/>. (ukr).

«Russkii feik, idi na***!» sprostovuiemo rosiisku brekhniu za 17 bereznia. (2022). *Detektor media*. URL: <https://ms.detektor.media/revyu-monitoringiv/post/29201/2022-03-17-russkiy-feyk-idi-na-cprostovuiemo-rosiysku-brekhnyu-za-17-bereznia/>. (ukr).

Samyhin D. (2022). Pivroku viiny: yak Rosiia informatsiino suprovodzhuie vtorhennia v Ukrainu. *Dzerkalo tyzhnia*. URL: <https://zn.ua/ukr/international/pivroku-vijni-jak-rosija-informatsijno-suprovodzhuie-vtorhennja-v-ukrajinu.html>. (ukr).

Skilky zahynulo mariupoltsiv ta yaki zbytky poneso misto i zavod – vidpovidi na boliuchi pytannia. (2023). *Mrpl city*. URL: <https://mrpl.city/news/view/skilki-zaginulo-mariupoltsiv-ta-yaki-zbitki-poneso-misto-i-zavod-vidpovidi-na-bolyuchi-pitannia>. (ukr).

Ti, khto bachyv temriavu: dokumentuvannia suchasnoho henotsydu ukrainsiv (2022). *Natsionalnyi muzei Holodomoru-henotsydu*. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ievhen-Tuzov.pdf>. (ukr).

Filmu mohlo y ne buty: yak politseiskyi vyviz Chernova i Malolietku z otochenoho Mariupolia (2024). *24 kanal*. URL: https://24tv.ua/volodimir-nikulin-intervyu-politseiskim-iz-filmu-20-dniv-mariupoli_n2537702. (ukr).

Khroniky viiny, chastyna I, (pershi 30 dib rosiisko-ukrainskoi viiny 24.02–26.03.2022), informatsiinyi biuleten (2022). / kolektyv avtoriv. Kyiv: NUOU im. Ivana Cherniakhovskoho, 228 s. (ukr).

Khronika viiny, chastyna II, (rosiisko-ukrainska viina 27.03–25.04.2022), informatsiinyi biuleten. (2022). / kolektyv avtoriv. Kyiv: NUOU im. Ivana Cherniakhovskoho, 240 s. (ukr).

Khronika viiny, chastyna III, (rosiisko-ukrainska viina 26.04 –26.05.2022), informatsiinyi biuleten. (2022). / kolektyv avtoriv. Kyiv: NUOU im. Ivana Cherniakhovskoho, 272 s. (ukr).

«Yakshcho RF napade, to shliakhom Briansk-Kyiv», – Denys Prokopenko. (2021). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=P3fs1x7zXHg>. (ukr).

Benchuk, V., and Trofymovych, V. (2023). Fakes and manipulations as tools of the information warfare of the Russian Federation against Ukraine on the example of Mariupol and their influence on the public awareness of the youth, Inequality, Informational Warfare, Fakes and Self-Regulation in Education and Upbringing of Youth, *Youth Voice Journal* Vol. IV, pp. 40–52. (eng).

Sebastian Shukla, Alex Marquardt and Kosta Hak. (2023). ‘The heart of the war’: Inside the secret talks with Putin’s generals that ended the siege of Mariupol. *CNN*. URL: <https://edition.cnn.com/2023/03/09/europe/azovastal-mariupol-siege-talks-intl-cmd/index.html>. (eng).

Ukraine: «Children»: The attack on the Donetsk Regional Academic Drama Theatre in Mariupol, Ukraine. (2022). *Amnesty International*. URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur50/5713/2022/en/>. (eng).

Ukrainian Girl Tanya, 6, Died of Thirst After Russia Cut City’s Water Supply, Mayor Says. (2022). *Daily beast*. URL: <https://www.thedailybeast.com/zelensky-says-child-died-of-dehydration-after-russia-cut-off-mariupol-water-supply>. (eng).

Benchuk V., Trofymovych V.

DEFENSE OF MARIUPOL (FEBRUARY 24 – MAY 20, 2022)

The defense of Mariupol between February 24 and May 20, 2022, is one of the most tragic pages of the Russian-Ukrainian war. More than 450,000 civilians and the Ukrainian Defense Forces were completely surrounded. The city's residents were deprived of basic needs such as food, water, heat, and safe living conditions, resulting in an unspecified number of casualties, as the death toll is at least 20,000. The Mariupol garrison, having shown courage and heroism, was forced to surrender. Therefore, the purpose of the article is to analyze the battle for Mariupol, with an analysis of the overall development of events, taking into account military, social and international factors. Thus, the authors managed to find out that the city was not ready for defense; its preparation was already underway in the context of the battles for Mariupol. The key events that influenced the city's encirclement were the unimpeded passage of Russian troops from the Crimea, as well as the breakthrough of the front line in the Volnovakha direction. The city's defenders divided it into four defense sectors, doing their best to contain the enemy. However, the enemy had a huge advantage in manpower, weapons and military equipment and therefore gradually narrowed the defense ring. When capturing the city, the Russians destroyed it methodically, square by square, subjecting civilian objects and civilians to artillery and rocket and bomb attacks. Such methods of capturing the city led to analogies with the Syrian city of Aleppo, which was similarly destroyed by the Russians. Mariupol has become a ghost town, with its population experiencing real horrors. And for the Ukrainian Defense Forces, the battle for Mariupol has become a symbol of victory, endurance, and loyalty.

Keywords: Mariupol, civilians, defenders, Azov, humanitarian disaster.